

บทวิจารณ์หนังสือเรื่อง “พุทธศาสนากับความตาย” เขียนโดย อภิญญาวัฒน์ โพธิ์सान

ศรุตตานนท์ ชอบประดิษฐ์

Sarutanon Chobpradit

นักวิชาการอิสระ

Independent Academician

E-mail: raisangnita@gmail.com

1. บทนำ

การนำบทความนี้มาวิจารณ์ สืบเนื่องด้วยผู้วิจารณ์เห็นคุณค่าบทสวดพระอภิธรรมในงานศพที่กล่าวว่า “ไปไม่กลับ หลับไม่ตื่น ฟันไม่มี หนีไม่พ้น” ของการตายในพุทธศาสนา เพราะถือว่าเป็นสัจธรรมหรือความเป็นจริงสูงสุดของมนุษย์ทุกคนต้องเจออย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ซึ่งในทางหลักคำสอนของพุทธศาสนานั้น การตายมีความสัมพันธ์จากเหตุปัจจัยหลายอย่าง ทั้งนี้ความเชื่อในเรื่องการตายก็มีหลากหลายมุมมองขึ้นอยู่กับความเชื่อส่วนบุคคลและเพื่อคลายข้อสงสัยที่ว่า “ตายแล้วไปไหน” ดังนั้น ผู้วิจารณ์จึงนำหนังสือพุทธศาสนากับความตายมาทำการศึกษาบริบทต่างๆของการตายรวมถึงวิจารณ์หนังสือเล่มนี้ด้วยมุมมองในทัศนะคติของนักปราชญ์ทางพุทธศาสนาที่มีความเห็นแตกต่างกันออกไป และสุดท้ายพุทธศาสนาได้สอนอะไรในเรื่องการตายต่อไป

หนังสือเรื่องพุทธศาสนากับความตาย เป็นหนังสือทางพุทธศาสนา ซึ่งเป็นผลงานด้านตำราทางพุทธศาสนาลำดับที่ 10 ของ ผศ.ดร.อภิญญาวัฒน์ โพธิ์सान อาจารย์ประจำคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม โดยมีวัตถุประสงค์เพื่ออธิบายถึงความตายในพุทธศาสนา หนังสือมีขนาด 182 หน้า โดยแบ่งเนื้อหาเป็นบท จำนวน 6 บท (ไม่รวมบทนำและสรุป) ดังนี้

1) **บทที่ 1 ว่าด้วยความตาย** ประกอบด้วยส่วนของเนื้อหา (1) คำสือหมายถึง ความตายคำเรียกและเข้าใจ (2) ความหมายของ “ความตาย” (3) ความตายกับการตายแตกต่างกันโดยนัยยะ (4) ความตายตามแนวสัจจวิถิงคสุตรและมหาเวทลลสุตร

2) **บทที่ 2 ท่าทีของพุทธศาสนาต่อความตาย** ประกอบด้วยส่วนของเนื้อหา (1) ความตายถูกมองว่าเป็นทุกข์และเป็นอนัตตา (2) ความตายถูกมองว่าเป็นของยั่งยืนเที่ยงแท้แน่นอน แต่ชีวิตของมนุษย์ไม่ยั่งยืนเที่ยงแท้แน่นอน (3) ความตายถูกมองว่าเป็นเรื่องที่ไม่อาจหลบเลี่ยงและหลีกเลี่ยงหนีพ้นได้ (4) ความตายถูกมองว่าเป็นเรื่องธรรมดา (5) ความตายถูกมองว่ามีใช้ที่สิ้นสุดของชีวิต

3) **บทที่ 3 ประเภทและสาเหตุของความตาย** ประกอบด้วยส่วนของเนื้อหา (1) ความตายของชีวิตทางร่างกาย (2) สาเหตุแห่งความตายของมนุษย์และสัตว์ (3) สาเหตุของความตาย (จุด) ของเทวดา (4) ความตายทางจิต (5) ตายก่อนตาย ด้วยการพิจารณาชีวิตว่าแสนสั้นตามแนวอภิสูตร

4) **บทที่ 4 สาเหตุและความจำเป็นของการทำพิธีศพ** ประกอบด้วยส่วนของเนื้อหา (1) สาเหตุเพราะความเชื่อทางพุทธศาสนาเกี่ยวกับการตายและการทำทักษิณานุประทาน (2) สาเหตุเพราะต้องการอยู่เป็นเพื่อนศพและการแสดงออกซึ่งความกตัญญูรู้คุณต่อผู้ตาย (3) สาเหตุเพราะความรู้สึกรักผูกพันที่มีต่อผู้ตาย (4) สาเหตุเพราะต้องการบอกความเป็นญาติ ประกาศความดีและเป็นบทเรียนสอนคนเป็น

5) **บทที่ 5 ประเพณีที่ทำก่อนตายและหลังตายในสมัยโบราณ** ประกอบด้วยส่วนของเนื้อหา (1) พิธีกรรมที่ทำตอนบุคคลใกล้จะตาย (2) พิธีกรรมที่ทำหลังจากบุคคลตายแล้ว

6) **บทที่ 6 ประเพณีพิธีทำศพในสมัยปัจจุบัน** ประกอบด้วยส่วนของเนื้อหา (1) พิธีสำหรับผู้ตายตามปกติ (2) พิธีศพสำหรับผู้ตายโหง (ตายไม่ปกติ)

2. โครงสร้างเนื้อหาและวิจารณ์

ผู้วิจารณ์มีความคิดเห็นต่อหนังสือพุทธศาสนากับความตาย ในประเด็นต่าง ๆ ต่อไปนี้

1) การนำเสนอเนื้อหาตามวัตถุประสงค์

วัตถุประสงค์ของเรื่องหนังสือพุทธศาสนากับความตายนั้น ผู้เขียนต้องการสื่อความหมายของความตายในรูปแบบต่าง ๆ โดยผู้เขียนได้กล่าวอ้างถึงความตายและการตายที่มีความเชื่อมโยงในพุทธศาสนา และได้อธิบายถึงประเด็นขั้นตอนการทำศพในกรอบวัฒนธรรมท้องถิ่นที่แตกต่างกันออกไป โดยเรียงลำดับความสำคัญจากการอธิบายความหมาย ความตายในมุมมองของพุทธศาสนา สาเหตุและประเภทของความตาย รวมถึงความจำเป็นที่ต้องจัดทำศพโดยยึดตามหลักประเพณีที่ปฏิบัติต่อผู้ที่ใกล้ตายและผู้ที่ยังตายแล้วและการทำศพในปัจจุบัน จากเนื้อหาสาระในแต่ละบท

ผู้วิจารณ์เห็นว่า ควรมีการกล่าวถึงความตายแบบหลักสากลที่ทุกศาสนายอมรับในประเด็นเดียวกัน เพื่อจะได้นำมาวิเคราะห์ความตายในพุทธศาสนาได้ชัดเจนกว่านี้ เพราะความตายแบบสากลมีความหมายไม่เหมือนกับความตายในพุทธศาสนาในประเด็นที่ผู้วิจารณ์ได้รวบรวมข้อมูลไว้ คือ 1) ความตายแบบสากล หมายถึง สภาพร่างกายของมนุษย์ที่ไร้อารมณ์ ความรู้สึก การเคลื่อนไหวต่างๆในระบบของร่างกาย 2) ความตายแบบวิทยาศาสตร์ หมายถึง ระบบการทำงานภายในตัวมนุษย์หยุดการทำงานทุกๆส่วน เปรียบเสมือนหุ่นตั้งโชว์ ไม่มีปฏิกิริยาใดๆเกิดขึ้น

2) การตั้งชื่อหนังสือและรูปแบบการนำเสนอ

การตั้งชื่อหนังสือของผู้เขียน ต้องการดึงดูดความสนใจในให้นักอ่านเข้ามาศึกษาและพิจารณาในเรื่องความตายในมุมมองพุทธศาสนานั้น ผู้วิจารณ์เห็นว่า ควรเปลี่ยนชื่อหนังสือโดยการปรับคำหรือ Wording ที่สื่อถึงพุทธศาสนา ความตาย และพิธีกรรมการทำศพ จึงขอเสนอว่า “ความตายและการปลงศพในมิติทางพุทธศาสนาและวิทยาศาสตร์”

อย่างไรก็ตามหนังสือพุทธศาสนากับความตาย ผู้เขียนสามารถอธิบายความตายและการตายได้อย่างชัดเจน เพราะคำทั้ง 2 คำนี้ เป็นคำใกล้เคียงกันแต่มีความหมายที่แตกต่างกันในหน้า 15

จากข้อความข้างต้นที่ผู้วิจารณ์ได้เสนอให้เปลี่ยนชื่อหนังสือและเพิ่มเติมความหมายของความตายแบบสากลและแบบวิทยาศาสตร์นั้น ถือว่าเป็นการเสนอความคิดเห็นในมุมมองของผู้วิจารณ์เท่านั้น

3) โครงสร้างและการรูปแบบการนำเสนอ

ผู้เขียนได้จัดทำโครงสร้างเนื้อหาตามรูปแบบของหนังสือเป็นบทๆและในแต่ละบทก็มีการอธิบายและวิเคราะห์ในประเด็นที่ตรงกับข้อบทย อาจจะเป็นสไตล์ของผู้เขียนในการเดินเรื่องเป็นเรื่องๆไป เพื่อป้องกันการไม่ให้อ่านเกิดความสับสนในประเด็นที่ผู้เขียนกำลังเล่า แต่ในการเล่าเรื่องของผู้เขียนก็สอดคล้องกับสิ่งที่ผู้วิจารณ์สังเกตเห็นในหนังสือเล่มนี้ ซึ่งผู้วิจารณ์ขอเสนอช่องว่างที่ขาดหายไปในแต่ละบทดังต่อไปนี้

บทที่ 1 ว่าด้วยความตาย

บทนี้ผู้เขียนอธิบายความหมายของความตายในลักษณะต่างๆและอธิบายถึงการตายไว้ด้วยทั้งนี้ผู้เขียนได้ยกตัวอย่างของนักวิชาการทางศาสนาและปรัชญามาช่วยสนับสนุนในการอธิบายความ แต่ก็ยังขาดประเด็นในเรื่องความตายแบบสากลและความตายแบบวิทยาศาสตร์ที่ผู้วิจารณ์ได้เสนอในข้างต้นแล้ว

บทที่ 2 ทำที่ของพุทธศาสนาต่อความตาย

บทนี้ผู้เขียนอธิบายถึงความตายในมุมมองพุทธศาสนา โดยกล่าวถึง ความสงสัยในสิ่งที่พระองค์ประสพจึงนำไปสู่กระบวนการค้นหาธรรมชาตินมนุษย์ จะเห็นได้ว่าสมัยที่เป็นเจ้าชายสิทธัตถะ แม้ยังทรงเป็น

เจ้าชายก็เริ่มมีท่าทีสงสัยในชีวิต เนื่องจากมีสิ่งที่ปรากฏกับพระองค์ ซึ่งเจ้าชายมักตั้งคำถามกับสิ่งที่พบเห็น ว่าทำไมชีวิตมันเต็มไปด้วยปัญหา สิ่งนั้นคืออะไร ทำไมมนุษย์จึงตกอยู่ภายใต้กฎของธรรมชาติ คือ ความแก่ ความเจ็บ และความตาย ต่อมาผู้เขียนได้กล่าวถึงการจำแนกชั้น 5 นั้น สามารถทำได้หลายแบบแต่ที่นิยมแบ่งในพระสูตรคือ โดยวิธีแบ่งแบบ ชั้น 5 (The Five Aggregates) พุทธธรรมแยกแยะชีวิตพร้อมทั้งองค์ประกอบทั้งหมด ที่บัญญัติเรียกว่า “สัตว์” “บุคคล” ออกเป็นส่วนประกอบต่างๆ 5 ประเภท หรือ 5 หมวด เรียกทางธรรมว่าเบญจขันธ์ คือ

1) รูป (Corporeality) ได้แก่ ส่วนประกอบฝ่ายรูปธรรมทั้งหมด ร่างกายและพฤติกรรมทั้งหมดของร่างกาย หรือ สสารและพลังงานฝ่ายวัตถุพร้อมทั้งคุณสมบัติ และพฤติกรรมต่างๆ ของสสารพลังงานเหล่านั้น

2) เวทนา (Feeling หรือ Sensation) ได้แก่ ความรู้สึกสุข ทุกข์ หรือเฉยๆ ซึ่งเกิดจากผัสสะทางประสาททั้ง 5 และทางใจ

3) สัญญา (Perception) ได้แก่ ความกำหนดได้ หรือหมายรู้ คือกำหนดรู้อาการเครื่องหมายลักษณะต่างๆ อันเป็นเหตุให้จำอารมณ์ (Object) นั้นๆ ได้

4) สังขาร (Mental Formation หรือ Volitional Activities) ได้แก่ องค์ประกอบหรือคุณสมบัติต่างๆ ของจิต ที่ปรุงแต่งจิตให้ดีหรือชั่วหรือเป็นกลาง ๆ โดยมีเจตนาเป็นตัวนำ พุดง่าย ๆ ว่า ความนึกคิดดีชั่วต่างๆ เช่น ศรัทธา สติ หิริ โอตตัปปะ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ปัญญา โมหะ โทสะ โลภะ มานะ ทิฏฐิ อิสสา มัจฉริยะ เป็นต้น

5) วิญญาณ (Consciousness) ได้แก่ ความรู้แจ้งอารมณ์ทางประสาททั้ง 5 และทางใจ คือ การเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การรู้รส การรู้สัมผัสทางกาย และการรู้อารมณ์ทางใจ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2553 : 20-22)

จะเห็นได้ว่าการเล่าเรื่องมนุษย์ การมีชีวิตของมนุษย์ และการพิจารณาร่างกายของมนุษย์ เปรียบเสมือนชั้น 5 ซึ่งผู้วิจารณ์ขอเสนอว่า ควรเพิ่มเติมเนื้อหาสาระในส่วนของการมีชีวิตของมนุษย์ โดยการเกริ่นนำถึงมนุษย์มีการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏแล้วนำเอาหลักการเกิดของมนุษย์ในเชิงวิทยาศาสตร์ รวมถึงงานวิจัยทางวิทยาศาสตร์เพื่อยืนยันการมีชีวิตของมนุษย์

บทที่ 3 ประเภทและสาเหตุของความตาย

บทนี้ผู้เขียนอธิบายถึง 1) สิ้นอายุ คือ กำหนดเขตอายุกรรมของสัตว์ที่จะให้ดำรงอยู่อาจเท่ากับหรือมากกว่าอายุประจำภูมินั้น แม้เมื่อถึงเขตกำหนดตามอายุภูมิ สัตว์นั้นก็ต้องตายตามอายุภูมิ 2) สิ้นกรรม คือ อายุกรรมของสัตว์อาจน้อยหรือมากกว่า อายุกับ (ภูมิ) เล็กน้อย แล้วสัตว์นั้นจึงตายไปตามอายุของกรรม 3) สิ้นทั้งสอง คือ อายุกรรมของสัตว์กับอายุกับ (ภูมิ) เท่ากับพอดี สัตว์นั้นจึงตาย 4) กรรมตัดรอน คือ อายุกรรมของสัตว์และอายุกับยังไม่สิ้นไป แต่สัตว์ตายไปก่อนเพราะกรรมอื่นมาตัดรอนเหตุแห่งผู้เขียนให้เหตุผลว่า ความตายทั้ง 4 อย่างนี้ ถ้าตายโดยอายุขยะมรณะ ก็มีกขยะมรณะ อุภยักขยะมรณะ ทั้ง 3 อย่างนี้ เรียกว่า “กาลมรณะ” คือ เป็นการตายชนิดที่ถึงเวลาแล้ว ส่วนผู้ที่ตายโดยอุปัจเฉทมรณะ เรียกว่า “อากาลมรณะ” คือ เป็นการตายที่ยังไม่ถึงเวลา เพราะความตายทั้ง 4 ประการย่อมมีได้ทั้งปวงชน แต่สำหรับพระอริยบุคคลประเภทและพระปัจเจกพุทธเจ้า ส่วนพระสัมมาสัมพุทธเจ้าย่อมได้แก่ความตายทั้ง 3 ประเภทต้น เว้น อุปัจเฉทมรณะ เพราะใคร ๆ ไม่อาจจะประทุษร้ายพระองค์ให้ถึงปรินิพพานได้ ผู้วิจารณ์เห็นว่า ยังขาดในเรื่องการตายในทางการแพทย์ และการตายแบบระบบเซลล์ในร่างกายของมนุษย์ จุดนี้คือช่องว่าง จึงทำให้ผู้อ่านไม่เห็นความแตกต่างในประเด็นนี้เลย

บทที่ 4 สาเหตุและความจำเป็นของการทำพิธีศพ

บทนี้ผู้เขียนอธิบายความจำเป็นเมื่อผู้ล่วงลับนั้นเสียชีวิตลงแล้ว ญาติหรือผู้ใกล้ชิดสามารถปฏิบัติตามวิธีการและขั้นตอนในการจัดพิธีงานศพไทย ดังต่อไปนี้คือ...ลำดับแรกก่อนที่จะจัดพิธีงานศพไทยก็คือ “การแจ้งตาย” นั่นเอง การนำศพไปวัด “การนำศพไปวัด” ถ้าผู้เสียชีวิตนั้นเสียชีวิตที่โรงพยาบาล ก็สามารถแจ้งความประสงค์กับเจ้าหน้าที่ของโรงพยาบาล เพื่อขอให้จัดรถส่งศพให้ จากนั้นให้นิมนต์พระสงฆ์ 1 รูปมาชักศพที่จะเคลื่อนไปสู่วัดที่นำศพไปตั้งบำเพ็ญกุศลค่ะ ทั้งนี้ก่อนที่จะนำศพไปวัด ควรจัดเตรียมเสื้อผ้าจากโรงพยาบาลหรือทางบ้านให้เรียบร้อยก่อน พร้อมกับจัดเตรียมผ้าแพรสำหรับคลุมศพและรูปภาพที่จะตั้งหน้าศพ แต่ถ้าผู้เสียชีวิตนั้นเป็นผู้ที่อยู่ในเกณฑ์สมควรได้รับพระราชทานน้ำหลวงอาบศพ ให้แจ้งไปยังต้นสังกัดของผู้นั้นแล้วเดินเรื่องไปยังกองพระราชพิธี สำนักพระราชวัง เพื่อขอพระราชทานน้ำหลวงอาบศพและเครื่องประกอบเกียรติยศและการ “การอาบน้ำศพ” หรือที่เรียกว่า “พิธีรดน้ำศพ” โดยครอบครัวหรือญาติจะทำการอาบน้ำหรือชำระร่างกายศพให้สะอาด เพราะเชื่อกันว่าผู้เสียชีวิตจะได้จากไปสู่โลกอันอย่างบริสุทธิ์ จะเห็นได้ว่าผู้เขียนถึงความจำเป็นที่ชัดเจน เพราะหาบมในมุมของญาติผู้เสียชีวิต ผู้เขียนได้อธิบายความข้างต้นนี้ดูถูกต้อง แต่หากถ้าในความจำเป็นจริง ๆ แล้วนั้น ควรปล่อยให้ไปทำตามศพที่ตายแล้วได้เข้าสู่ธรรมชาติ ดังคำกล่าวที่พระพุทธเจ้าได้สอนให้พระสาวกพึงพิจารณาซากศพเพื่อให้เกิดสังขารมในชีวิตร่างกายนั้นผู้เขียนควรเพิ่มเติมในประเด็นการพิจารณาซากศพไว้ด้วย และทำให้ผู้อ่านมองว่าประเพณีการทำศพ ควรจัดพิธีแบบเรียบง่ายไม่ต้องหรูหรา

บทที่ 5 ประเพณีที่ทำก่อนตายและหลังตายในสมัยโบราณ

บทนี้ผู้เขียนอธิบายถึงขนบธรรมเนียมที่ญาติของผู้ที่เสียชีวิตมาทำการขอขมาก่อนที่จะเสียชีวิต จะหมดลมหายใจ เพราะมีความเชื่อเฉพาะกลุ่มคน เชื่อว่าหากเราได้มาขอขมาผู้ที่ใกล้เสียชีวิต ต่อไปในอนาคตหน้าจะได้ไม่มีอะไรติดค้างกัน และหลังจากร่างกายนี้กลายเป็นศพ ญาติก็จะจัดเตรียมงานศพอย่างสมฐานะของผู้ตายโดยจัดให้มีพิธีกรรมทางศาสนาต่อไป ซึ่งผู้วิจารณ์เห็นว่า ควรเพิ่มในส่วนของประเด็นทางการแพทย์เพื่อยืนยันว่า การขอขมาผู้ที่กำลังจะตาย มันเป็นเพียงความเชื่อเฉพาะกลุ่มคน ไม่ใช่สิ่งที่ต้องปฏิบัติตามทุกคน เพราะก่อนที่ผู้ตายจะหมดลมหายใจนั้น การแพทย์จะทำการช่วยเหลือเพื่อยื้อชีวิต หากกระทำไม่สำเร็จก็จะปล่อยให้หมดลมหายใจไปอย่างช้าๆ จากนั้นทำการรักษาศพโดยการฉีดฟอร์มาลิน เพื่อให้ศพไม่มีการเน่าเปื่อยในระหว่างการจัดพิธีกรรมทางศาสนา

บทที่ 6 ประเพณีพิธีทำศพในสมัยปัจจุบัน

บทนี้ผู้เขียนอธิบายถึงประเพณีพิธีทำศพในปัจจุบันที่มีการพัฒนาขั้นตอนตั้งแต่มีการใช้โลงเย็นเพื่อรักษาศพแทนการฉีดฟอร์มาลิน และอธิบายการจัดงานศพให้คนที่ตายแบบปกติและแบบตายไม่ปกติ กล่าวคือ ศพที่ตายด้วยโรคภัยไข้เจ็บหรือเกิดจากภาวะทางกายภาพทำให้ตาย เรียกว่า ตายปกติ แต่ถ้าหากศพนั้นตายด้วยอุบัติเหตุ เรียกว่า ตายโหง เป็นการตายไม่ปกติ ซึ่งบรรดาญาติก็จะจัดงานศพตามลักษณะการตายของศพ ซึ่งการตายแบบปกติ ญาติก็จะจัดพิธีกรรมทางศาสนาแบบปกติและเผาศพแล้วนำซากกระดูกไปลอยอังคารส่วนหนึ่งเก็บไว้ที่เจดีย์อนุสรณ์ให้กับศพนั้น ต่อมาการจัดพิธีทำศพของคนตายผิดปกติ หลังจากตั้งสวดอภิธรรมครบ 7 วัน แล้วญาติก็จะนำศพไปฝังลงดินในป่าช้า เพื่อรอเวลาครบกำหนดที่ญาติผู้ตายกำหนดไว้ ทั้งนี้จะมีการกำหนดตั้งแต่ 3-10 ปี พอครบเวลากำหนดจะขุดซากศพที่เหลือแต่โครงกระดูกมาทำพิธีฌาปนกิจต่อไป ซึ่งผู้วิจารณ์เห็นว่า ควรมีการศึกษาความเชื่อของแต่ละท้องถิ่นเพื่อหาสาเหตุในประเด็นการจัดพิธีการทำศพทั้ง 2 แบบ แล้วนำมาวิเคราะห์แนวคิดประจำท้องถิ่น ซึ่งอาจจะแบ่งเป็น 4 ภาคของประเทศไทย

4) การนำเสนอเนื้อหาที่ไม่สอดคล้องกัน

การนำเสนอเนื้อหาที่ไม่สอดคล้องของหนังสือพุทธศาสนากับความตายเล่มนี้ ผู้วิจารณ์พบเนื้อหาบางส่วนไม่สอดคล้องกัน ดังต่อไปนี้

คำว่า วิญญาณ นี้นิยมใช้กันในหมายนัยหรือหลายไวพจน์ด้วยกัน กล่าวคือ มีคำว่า มโน มานัส หรือมนัส หทัย ปันพระ มนายตนะ มนินทรีย์ วิญญาณ วิญญาณขันธและมโนวิญญาณธาตุ คำเหล่านี้มีความหมายโดยอ้อมกันมิใช่ตรงโดยสมบูรณ์ในอภิธรรมได้กล่าวถึงคำเหล่านี้ไว้ว่า

“จิต มโน มานัส หทัย ปันพระ มโน มนายตนะ มนินทรีย์ วิญญาณ วิญญาณขันธ มโนวิญญาณธาตุ ที่เหมาะสมกัน ในสมัยนั้นคำเหล่านี้ชื่อว่าจิตที่เกิดขึ้นนั้นในสมัยนั้น” (อภิ.ส. 28/6/34)

วิญญาณเป็นองค์ธรรมที่เนื่องอยู่ในปัจจุสมุปบาทอันเป็นธรรมแห่งการบรรลุอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณของพระพุทธเจ้า แสดงให้เห็นถึงกระบวนการทั้งสายเกิดทุกข์และสายดับทุกข์เป็นสภาวะของสิ่งทั้งหลายที่อาศัยกันและกันเกิดขึ้นตามเหตุปัจจัย ส่งผลให้ทุกสรรพสิ่งเป็นไปตามธรรมชาติ ไร้ผู้บังคับการกำหนด เป็นทางเกิดของกรรมทั้งที่เป็นกุศลและอกุศล เป็นเครื่องติดต่อกับโลกภายนอก เป็นเครื่องแสดงโลกภายนอกแก่ผู้เป็นเจ้าของ พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงความสำคัญของวิญญาณไว้ว่า “สิ่งทั้งปวงนั้น ก็คือ ตากับรูป หูกับเสียง จมูกกับกลิ่น ลิ้นกับรส กายกับโณภูมิมหัพพะ ใจกับธรรมารมณ์” และตรัสอีกว่า “บุคคลจะสิ้นความทุกข์เมื่อกำหนดรู้ คลายกำหนดละสิ่งทั้งปวงนี้ได้” (ส.สพ. 18/23/22)

ผู้วิจารณ์เห็นว่า ความสำคัญของวิญญาณที่เรียกว่าใจ ไว้ว่า วิญญาณธาตุนี้ เป็นธาตุสำคัญที่สุด เพราะเป็นตัวการที่ทำให้ธาตุต่างๆ รวมกัน ก่อให้เกิดความรู้สึกนึกคิดมีชีวิตชีวา มีจุดหมาย มีปฏิกริยาต่อสิ่งแวดล้อม ธาตุทั้ง 6 นี้ต้องอาศัยกันและกัน เพราะลำพังธาตุรู้นี้ ไม่มีรูปร่างไม่อาจแสดงอะไรให้ปรากฏได้ จำต้องอาศัยธาตุทั้ง 5 จึงจะเกิดเป็นรูปร่างขึ้นมา เช่น เกิดเป็นคนเป็นต้น กล่าวได้ว่าชีวิตประกอบด้วยร่างกายและจิตใจต่างอิงอาศัยกันและกัน

วิญญาณหรือจิตใจนี้ถึงแม้จะรู้ได้เพราะอาศัยร่างกาย แต่วิญญาณก็ไม่ใช้ร่างกาย เปรียบเหมือนไฟฟ้าอาศัยสายไฟฟ้าแต่ก็ไม่ใช้สายไฟฟ้า หรือ กลิ่นหอมมีในดอกไม้แต่ก็มีโชดดอกไม้ตนเอง ในกระบวนการรับรู้ที่วิญญาณก็ต้องอาศัยอายตนะทั้ง 6 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ จึงจะรู้ได้ เช่น อาศัยตาจึงจะรู้อาศัยหูจึงจะรู้เสียง เป็นต้น อายตนะที่ 6 หรือวิญญาณนั้นสำคัญมากเพราะนอกจากจะเป็นองค์ประกอบที่สำคัญในการตั้งกรรมเมื่อได้สิ่งแวดล้อมที่เหมาะสมแล้ว ยังเป็นปัจจัยสำคัญหลังจากเกิดแล้วอีก กล่าวคือเมื่อคนเกิดแล้ว จิตใจหรือวิญญาณ จะมีบทบาทสำคัญที่สุด เพราะเป็นผู้รับรู้ ผู้กำหนดโชคชะตาของคน คนจะรับรู้ความรู้สึกต่าง ๆ ได้ก็เพราะวิญญาณ จะรู้เรื่องราวต่าง แก่เพราะวิญญาณ จะสุขทุกข์ก็เพราะวิญญาณ ตลอดถึงจะเป็นคนดี คนชั่ว หรือเลือกเป็นคนแบบไหนก็เพราะวิญญาณ เพราะฉะนั้นทุกสิ่งทุกอย่างจึงสำเร็จมาจากวิญญาณ (พื้น ดอกบัว, 2543 : 116)) สรุปความสัมพันธ์ของอายตนะในกระบวนการรับรู้ได้ดังนี้ อายตนะ + อารมณ์ + วิญญาณ = สัมผัสเวทนา หรืออาจกล่าวได้ว่า ทางรับรู้ + สิ่งที่ถูกรู้ + วิญญาณ = การรับรู้ เกิดความรู้สึกต่ออารมณ์ เท่านั้น

5) ประเด็นโต้แย้ง การวิจารณ์ส่วนนี้ ผู้วิจารณ์นำประเด็นที่ปรากฏในหนังสือพุทธศาสนากับความตาย โดยมีรายละเอียดดังนี้

5.1) ประเด็นที่ผู้เขียนได้กล่าวว่า ความตาย คือ อนัตตา

ผู้วิจารณ์เห็นว่า ความว่างหรือหลักธรรมเรียกว่า อนัตตา พุทธทาสภิกขุได้กล่าวไว้ว่า ความว่างในภาษาธรรมนั้น ไม่ได้หมายถึง ความว่างเปล่าโล่งเตียนไม่มีอะไร เลยตามที่เข้าใจกันในภาษาสามัญ หากหมายถึงสภาพความจริงที่สรรพสิ่งในโลกล้วนอิงอาศัยกันเกิดอยู่และมีอยู่ ด้วยเหตุนี้แต่ละสิ่งจึงปราศจากแก่นสารในตัวเอง (Self-nature) หรือพูดอีกแบบหนึ่งคือไม่มีอัตลักษณ์แยกต่างหาก (Separate identity)

(พุทธทาสภิกขุ, 2533 : 16) ความว่าง แต่ไม่ได้หมายความว่า ไม่มีอะไรเลย “ว่างเปล่า” แต่มุ่งแสดงให้เห็นลักษณะอนัตตาที่ว่างจากตัวตนที่เป็นลักษณะของสิ่งทั้งหลายทั้งปวง (พุทธทาสภิกขุ, 2519 : 48) ดังนั้น คำว่า อนัตตา หรือความว่าง ท่านพุทธทาสได้ให้ทัศนะไว้ 3 ระดับดังนี้

1. คำว่า ธาตุ เราเรียกว่าเรื่องความว่างทางวัตถุทางฟิสิกส์ “ความว่าง” หมายถึงไม่มีอะไร, ไม่มีอะไรอย่างที่เราเรียกว่า สุญญากาศ หรือ Vacuumหมายความว่าไม่มีวัตถุอะไรเลย อย่างที่หนึ่งนี้เป็นเรื่องทางวัตถุ มันหมายถึงร่างกายด้วยนี่มัน คือ ไม่มีอะไรนอกจากความว่างจากวัตถุ

2. ความว่างทางจิต ก็คือว่า จิตไม่มีความคิดอะไรเลยเหมือนกับคนสลบสลอนไม่มีความคิด นึก สิ้นสมปฤติ อย่างนี้เป็นความว่างทางจิต

3. ความว่างของสติปัญญา เป็นความว่างทางสติปัญญาทางธรรม ซึ่งผมชอบพูดว่า ทางวิญญาณ หมายถึง ความว่างจากความคิดนึกว่าตัวกู-ของกู (พุทธทาสภิกขุ, 2518 : 226)

จะเห็นว่า อนัตตาที่เกี่ยวข้องกับความตายนั้น ควรเปรียบเทียบเรื่องความตายของจิตที่ว่างเปล่ามากกว่าจะเปรียบเทียบเรื่องความตายทางกายภาพ

5.2) ประเด็นที่ผู้เขียนได้อธิบายวิญญาณ 6 กับความตายของจิต

ผู้วิจารณ์เห็นว่า ธรรมชาติของภวังคจิตและวิญญาณ 6 นั้น กล่าวคือภวังคจิตเป็นลักษณะของจิตยังสามารถแบ่งออกได้ 4 ประการ คือ 1) เชื่อว่าจิต เพราะเป็นสภาพธรรมที่รู้แจ้งอารมณ์ 2) เชื่อว่าจิต เพราะสังสมสันดานของตนด้วยการเสพอารมณ์ 3) เชื่อว่าจิต เพราะเป็นสภาพธรรมอันประกอบด้วยกิเลสสังสมวิบากผล และ 4) จิตแม้ทุกดวงเชื่อว่าจิต เพราะเป็นธรรมชาติวิจิตร (ความแตกต่างกันของจิตนั้นไม่มีที่สิ้นสุด) ตามสมควรโดยอำนาจแห่งเจตสิกเกิดร่วมด้วยและส่วนวิญญาณ 6 เป็นลักษณะวิญญาณธาตุนี้เป็นธาตุสำคัญที่สุด เพราะเป็นตัวการที่ทำให้ธาตุต่างๆ รวมกัน ก่อให้เกิดความรู้สึกนึกคิดมีชีวิตชีวา มีจุดหมาย มีปฏิกริยาต่อสิ่งแวดล้อม ธาตุทั้ง 6 นี้ต้องอาศัยกันและกัน เพราะถ้าพังธาตุนี้ ไม่มีรูปร่างไม่อาจแสดงอะไรให้ปรากฏได้ จำต้องอาศัยธาตุทั้ง 5 จึงจะเกิดเป็นรูปร่างขึ้นมา เช่น เกิดเป็นคน

ดังนั้น ชีวิตประกอบด้วยร่างกายและจิตใจต่างอิงอาศัยกันและกัน วิญญาณหรือจิตใจนี้ถึงแม้จะรู้ได้เพราะอาศัยร่างกาย แต่วิญญาณก็ไม่ใช้ร่างกาย เปรียบเหมือนไฟฟ้าอาศัยสายไฟฟ้าแต่ก็ไม่ใช้สายไฟฟ้า หรือ กลิ่นหอมมีในดอกไม้แต่ก็มีโชดดอกไม้ตัวเอง ในกระบวนการรับรู้ที่วิญญาณก็ต้องอาศัยอายตนะทั้ง 6 คือ ตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ จึงจะรู้ได้ กล่าวคือเมื่อคนเกิดแล้ว จิตใจหรือวิญญาณ จะมีบทบาทสำคัญที่สุด เพราะเป็นผู้รับรู้ ผู้กำหนดโชคชะตาของคน คนจะรับรู้ความรู้สึกต่างๆ ได้ก็เพราะวิญญาณ จะรู้เรื่องราวต่าง แก่เพราะวิญญาณ จะสุขทุกข์ก็เพราะวิญญาณ ตลอดถึงจะเป็นคนดี คนชั่ว หรือเลือกเป็นคนแบบไหนก็เพราะวิญญาณ เพราะฉะนั้นทุกสิ่งทุกอย่างจึงสำเร็จมาจากวิญญาณ

จะเห็นได้ว่า วิญญาณ 6 มีความเชื่อมโยงกับภวังคจิต เพราะจะทำให้ดวงจิตที่ตายแล้วรับรู้ถึงสภาวะที่กำลังจะเกิดขึ้น และเป็นเครื่องนำพาดวงจิตไปสู่สุคติตามผลบุญและกรรมที่คนที่ตายแล้วไปสะสมกระทำไว้ในช่วงที่ยังมีชีวิตอยู่

5.3) ประเด็นที่ผู้เขียนอธิบายเรื่องมรณสติ

ผู้วิจารณ์ขอเสนอ ควรเพิ่มประเด็นการมรณทุกข์ คือความตายเป็นทุกข์ คนเราเมื่อเกิดมาแล้วก็ต้องตาย จะช้าหรือเร็วขึ้นอยู่กับการกระทำในปัจจุบัน หรือกรรมที่ตนเองสั่งสมไว้แต่อดีตจะส่งผล เพราะเรามีกรรมเป็นผู้ให้กำเนิด มีกรรมเป็นพวกพ้อง มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย คนเราทำกรรมเช่นไรไว้อยมได้รับผลเช่นนั้น ความตายก็เช่นกันย่อมเกิดแต่เหตุ ถ้าเราสร้างเหตุที่ไม่ดีมุ่งในทางเบียดเบียนตนเองเบียดเบียนคนอื่นสัตว์อื่น ชีวิตนั้นก็สั้นลงตายเร็ว เพราะสร้างแต่อกุศล บุญเท่านั้นนำสุขมาให้เป็นแก่นสารของชีวิต เพราะธรรมชาติของชีวิตมีการเกิดและการตาย ความตายนั้นไม่ว่าจะเป็นเพราะการแก่ชรา

เจ็บป่วย หรือประสบอุบัติเหตุ ตลอดถึงถูกทำร้าย ย่อมประกอบด้วยความทุกข์ชานันการ ตอนใกล้ตายจะมีอาการทุกขเวทนา มาก เกิดจากธาตุแต่ละอย่างจะสลายตัวกลับคืนสู่ธรรมชาติ แต่ชีวิตนั้นยังดำรงต่อไป เป็นเพียงการเปลี่ยนถ่ายภพ หรือสภาพที่อยู่อาศัยเท่านั้น ดังที่พระพุทธองค์ตรัสถึงความตายเอาไว้ว่า “เคลื่อนไป ความหายไป มรณะ คือ ความจติ กล่าวคือ มฤตยู การทากาละ ความแตกแห่งขันธ ความทอดทิ้งร่างกาย “ความขาดสูญแห่งชีวิตอินทรีย์ในหมู่สัตว์นั้น ๆ ของเหล่าสัตว์นั้นๆ” (ที.ม. 10/325/390)

6) ข้อเสนอแนะ

ผู้วิจารณ์เห็นด้วยกับหนังสือพุทธศาสนากับความตาย แต่ควรให้ผู้เขียนเพิ่มเติมเนื้อหาสาระในบางจุด ได้แก่ 1) ความตายทางการแพทย์หมายถึงอะไร 2) ความตายของกระบวนการทางวิทยาศาสตร์คืออะไร 3) ความตายแบบสากลที่ทั่วโลกยอมรับตรงกันคือความตายแบบไหน 4) การมีชีวิตอยู่ในมุมมองการให้เหตุผลของวิทยาศาสตร์เป็นแบบใด 5) ประเพณีการจัดการศพมีขั้นตอนทางวิทยาศาสตร์ไปเกี่ยวข้องหรือไม่ หากเกี่ยวข้องจะมีความสัมพันธ์ในด้านใด 6) ระบบความเชื่อเรื่องความตายปกติและไม่ปกติ นั้น ในทางทฤษฎีมีหลักการใดรองรับในเรื่องนี้บ้าง และ 7) การมรณสติควรอธิบายเรื่องมรณทุกข์และสุขนั้น มีความเชื่อมโยงกันอย่างไร อย่างไรก็ตามผู้วิจารณ์มีหน้าที่ทำการตรวจสอบเนื้อหาสาระเท่านั้น

3. สรุป

หนังสือพุทธศาสนากับความตาย เป็นหนังสือทางพุทธศาสนา ซึ่งเป็นผลงานด้านตำราทางพุทธศาสนา ลำดับที่ 10 ของ ผศ.ดร.อภิภูวัฒน์ โพธิ์สาน อาจารย์ประจำคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม โดยมีวัตถุประสงค์เพื่ออธิบายถึงความตายในพุทธศาสนา

ผู้วิจารณ์เห็นด้วยในประเด็นเรื่อง “ความตายกับการตาย” ที่ผู้เขียนได้อธิบายความหมายทั้ง 2 นั้นนี้ กล่าวคือ ความตาย เป็นความตายที่มนุษย์หลีกเลี่ยงไม่ได้ แต่การตาย เป็นสิ่งๆหนึ่งที่มนุษย์อธิบายได้ว่าการตายแบบปกติ (ตายด้วยโรคภัยไข้เจ็บ) หรือว่าการตายแบบผิดปกติ (ตายด้วยอุบัติเหตุ หรือตายโหง) จะเห็นได้ว่าการตายนั้นมีลักษณะหลายรูปแบบ แต่ความตายมีเพียงอย่างเดียวคือ “ความตายจะอุบัติขึ้นทุกเมื่อ ถ้าหากเราทุกคนขาดสติยังคิด การมีสติไตร่ตรองตลอดเวลาช่วยกระตุ้นให้เราทุกคนไม่ประมาท”

4. บรรณานุกรม

- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2553). *พุทธธรรม (ฉบับเดิม)*. พิมพ์ครั้งที่ 24. นนทบุรี : โรงพิมพ์พิมพ์ทรัพย์การพิมพ์.
- พุทธทาสภิกขุ. (2533). *จิตว่างในชีวิตประจำวัน*. กรุงเทพฯ: รุ่งแสงการพิมพ์.
- พุทธทาสภิกขุ. (2519). *สัญญาตาปริทรรศน์เล่ม 2*, สุราษฎร์ธานี: ธรรมสภา.
- พุทธทาสภิกขุ. (2518). *ขรวาสธรรม (หนังสือชุดธรรมโฆษณ์)*. ไซยา : โรงพิมพ์ธรรมทามูลนิธิ.
- พิน ดอกบัว. (2543). *แนวความคิดเกี่ยวกับสังสารวัฏ : การเวียนว่ายตายเกิดในพระพุทธศาสนา*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ โสภณการพิมพ์.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- แสง จันทร์งาม. (2544). *พุทธศาสนาวิทยา*. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: ธีระการพิมพ์.